

Tarptautinė mokslinė konferencija
International Scientific Conference

**KRYŽDIRBYSTĖS FENOMENAS
LIAUDIES KULTŪROJE**
***THE PHENOMENON OF CROSS-CRAFTING IN
FOLK CULTURE***

Pranešimų tezės
Abstracts

Lietuvos liaudies kultūros centras
Lithuanian Folk Culture Centre

Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Culture, Philosophy and Art Research Institute

Tarptautinė mokslinė konferencija
International Conference

KRYŽDIRBYSTĖS FENOMENAS
LIAUDIES KULTŪROJE

THE PHENOMENON OF CROSS-CRAFTING IN
FOLK CULTURE

*Pranešimų tezės
Abstracts*

Vilnius
2006 m. spalio 24–26 d.
24–26 October 2006

Sudarė
Dr. Alė POČIULPAITĖ

**TURINYS
CONTENT**

Teresė JURKUVIENĖ

*Lietuvos liaudies kultūros centras; Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Lithuanian Folk Culture Centre; Culture, Philosophy and Art Research Institute*

**Lietuvių liaudies kryžiai: tyrinėjimų kryptys
Lithuanian Folk Crosses: Aspects of Researchers**

Skaidrė URBONIENĖ

*Nacionalinis muziejus; Vilniaus dailės akademija
Lithuanian National Museum; Vilnius Academy of Fine Arts*

**Dievdirbiai tradicinėje kaimo bendruomenėje: tarp amato ir meno
Folk Sculptors in Traditional Village's Community: Craft and Art**

Dr. Libertas KLIMKA

Etninės kultūros globos taryba

The Council for the Protection of Ethnic Culture

**Koplytėlės prie medžio: lietuviškojo religingumo fenomenas
Shrines on the Trees: Phenomenon of Lithuanian Religiousness**

Dr. Michály HOPPÁL

*Vengrijos Moksłų akademijos Etnologijos institutas
Hungarian Academy of Sciences, Institute of Ethnology*

**Liaudiški mediniai kapų ženklai vengrų kapinėse
Folk Wooden Grave-Signs in Hungarian Cemeteries**

Dr. Alexei LIDOV

*Rytų krikščionybės tyrimo centras Maskvoje
Research Centre for Eastern Christian Culture*

**Kryžiaus jerotopija Bizantijoje ir Viduramžių Rusijoje
The hierotopy of the Cross in Byzantium and Medieval Rusia**

SL 420. 2006.10.23. Tiražas 60 egz.
Išleido Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124.
Daugino UAB BIZNIO MAŠINŲ KOMPANIJA, Gedimino pr. 60, Vilnius LT-01110

Dr. Ewa KOCOJ*Lenkijos–Rumunijos draugija, Krokuva**Polish–Romanian Society in Kraków***Kryžius kaip velykų simbolis pravoslavų dvasingume.**

Apeigos ir menas

The Cross as the Symbol of Pascha in the Orthodox Inwardness.**The Ceremonials and Art.****Dr. Tomas E. GRAVES***Alvernijos koledžas Pensilvanijoje**College of Graduate and Undergraduate Studies of Alvernia in Pennsylvania.***Kapas kaip kultūros ir religijos atspindys****A View from the Grave: Using the Dead to make Cultural and religious Statements****Dr. Svetlana JAVORSKAJA***Domodedovo dailės istorijos muziejus**Art History museum of Demodedovo***«Шумаевский крест». Карта мира****„Šumajevo kryžius“. Pasaulio žemėlapis****“Shumaev’s Cross”. The Map of the World****Dr. Milda RICHARDSON***Šiaurės Rytų universiteto Emanuelio kolegija**Fine Art Department of Emmanuel College***Ipolitas Užkurnys ir juodasis humoras: Ablingos totemai****Ipolitas Užkurnys and Black Humor – the Totems of Ablinga****Dr. Olga LOBACHEVSKAJA***Baltarusijos valstybinis kultūros problemų institutas**Byelorussian State Institute of Cultural Problems***«Камни-девочки» и антропоморфные каменные кресты –****архаичный феномен культуры белорусского Восточного Пolesья****„Akmeninės mergaitės“ ir antropomorfiniai akmeniniai kryžiai – archajinis Rytų Polesės baltarusių fenomenas****“Stone-girls” and Antropomorphic Stone Crosses – Archaic Phenomenon of Byelorussian of East Polesē****Dr. Skirmantė ŽEIMIENĖ***Kultūros, filosofijos ir meno institutas**Culture, Philosophy and Art Research Institute***Pavasarinkų kryžiai: tradicija ir inovacija****Crosses of Society “Pavasarinkai”: Traditions and Innovations****Hab. dr. Vytenis RIMKUS***Šiaulių universitetas**Šiauliai University***Kryžių kalnas: tradicijų ir naujovių sankirtos****Collisions of Traditional and New Fasioned Things in Hill of Crosses****Gabija SURDOKAITĖ***Filosofijos, kultūros ir meno institutas**Culture, Philosophy and Art Research Institute***Kryžius–karavykas Lietuvoje: kilmė, paplitimas, papiročiai****Double Crosses in Lithuania: Genezis, Spread, Rites****Dr. Elvyra USAČIOVAITĖ***Kultūros, filosofijos ir meno institutas**Culture, Philosophy and Art Research Institute***Šviesos simbolika lietuvių liaudies kryžiuose (XIX a. – I pusė XX a.)****Symbolism of Light in Folk Crosses (XIX – 1st half of XX c.)****Dr. Alė POČIULPAITĖ***Lietuvos liaudies kultūros centras**Lithuanian Folk Culture Centre***Tradiciinių liaudies medinių paminklų kopijos ir jų aktualizavimas dabartinėje kultūroje****Copies of Traditional Crosses in modern Culture**

Teresė JURKUVIENĖ

Lietuvos liaudies kultūros centras;
Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Lithuanian Folk Culture Centre;
Culture, Philosophy and Art Research Institute

Lietuvių liaudies kryžiai: tyrinėjimų kryptys Lithuanian Folk Crosses: Aspects of Researchers

Liaudies memorialiniai paminklai, kryžiai ir koplytėlės, o taip pat pats kryždirbystės amatas bei visuma papročių ir apeigų, susijusi su šiais paminklais, XIX a. Lietuvoje buvo svarbi tradicinės kaimo kultūros dalis. Apibrėžiami bendriniu kryžių vardu, šie paminklai statyti kaimo bendruomenės bei atskirų jos narių įvairiomis intencijomis ir įvairose vietose. Kryžių gausa ir jų plastikos įvairovė pradėti laikyti specifiniu etninės Lietuvos kraštovaizdžio bruožu.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, stiprėjant tautinei savivokai, papročiu statyti gausiai dekoruotus kryžius pradėta teikti papildomų reikšmių. Anksčiau bendruomenės laikyti grynai sakraliais objektais, liaudiški kryžiai – tiksliau, kai kurios jų formos – palaiapsniui įgijo nacionalinio simbolio bruožų..

Patys lietuvių savo liaudies kryžius pradėjo tyrinėti XX a. pirmaisiais dešimtmeciais. Šiandien jau turime beveik šimtmetį apimančią kryždirbystės bibliografiją, atspindinčią skirtingų laikotarpiai aktualijas.

XX a. pirmojoje pusėje buvo gana uoliai renkami seniausių išlikusių paminklų piešiniai bei fotografijos, paprastai fiksuojant tik tuos, kuriuos tyrinėtojai laikė vertingiausiais. Paminklai buvo sisteminami, klasifikuojami pagal formaliąją ju struktūrą, nustatomi regioniniai bruožai. Ypatingas dėmesys skirtas liaudiškų kryžių kilmės tyrimams. Vyravo teorija, kildinanti šiuos paminklus iš ikikrikščioniškų kultų.

Kryžių kaip ikikrikščioniško mirusiujių kulto liekanos pristatymas ir tyrinėjimas Lietuvoje buvo vis dar vystomas sovietinės okupacijos metais. Tuo laiku sakralinio meno tyrimai buvo taip stipriai varžomi, kad kitokiaisiai aspektai rašyti apie išimtinai religinę vaizdinę lietuvių liaudies dailę buvo beveik neįmanoma. Tačiau buvo išleista keletas albumų, skirtų seniesiems liaudies paminklams bei jų sudėtinėms dalims – skulptūrai, geležiniams viršūnių kryžiams. Pradėta tirti atskirų iškilių meistrų kūryba.

XX a. paskutinajame ketvirtupyje suabejota pagoniškosios liaudies memorialinių paminklų kilmės teorija. Lietuvių liaudies kryžių kilmė, ikonografija ir meninė forma buvo vis dažniau tiriamas bendrajame krikščioniškosios kultūros ir dailės kontekste. Krypstama į siauresnių, specifinių kryždirbystės aspektų tyrimus, dažnai keičiančius XX a. pirmojoje pusėje suformuotą sampratą.

Viso XX amžiaus bėgyje kryždirbystė Lietuvoje išliko gyvu, besivystančiu reiškiniu. Jos raidai nemažą įtaką darė ne tik politinės aplinkybės ir bendrieji visuomenės raidos procesai, bet ir lygiagrečiai vykdyti moksliniai tyrinėjimai, paskelbtos publikacijos ir iškeltos hipotezės.

Skaidrė URBONIENĖ

Nacionalinis muziejus; Vilniaus dailės akademija
Lithuanian National Museum; Vilnius Academy of Fine Arts

Dievdirbiai tradicinėje kaimo bendruomenėje: tarp amato ir meno Folk Sculptors in Traditional Village's Community: Craft and Art

XIX a. antrojoje pusėje gausiai statomiems smulkiosios architektūros paminklams reikėjo nemažai skulptūrų. Padidėjusi paklausa sąlygojo meistrų – dievdirbių, drožiančių skulptūras, gausėjimą. Dažnai jie dirbdavo ir visą memorialinių paminklų, neretai užsiėmė ir kitais medžio apdirbimo amatais (staliaus, dailidės). Tačiau ne kiekvienas stalias buvo dievdirbys. Lietuvos liaudies dailės istoriografijoje yra keletas darbų, aptariančių žymesnių dievdirbių biografijas, jų meninę veiklą, tačiau dievdirbių socialinė padėtis, santykis su kaimo bendruomenės dažniausiai apsiribodavo bendro pobūdžio pastebėjimais. Todėl pranešimo tikslas – pasigilinti į šiuos klausimus, patyrinėti, kiek įtakos užsiimti dievdirbyste turėjo įgimti gabumai ir kiek socialinė aplinka.

Aptariant dievdirbių statusą kaimo bendruomenėje, bus analizuojamas dievdirbių īvaizdis (gerbiamas meistras; keistuolis, kuriam viskas atleidžiama; vienės atsiskyrėlis). Su šiuo tyrimų aspektu siejasi ir liaudies skulptūros vertinimo klausimai. Todėl bus paliesti užsakovo (individu, kaimo bendruomenės ar žmonių grupės) ir autoriaus santykiai. Kaimo bendruomenės

nuomonę veikė oficialusis bažnyčios požiūris, kurio vienas pagrindinių reikalavimų dievdirbių darbams buvo atitikimas krikščioniškajai ikonografijai. Todėl svarbus kriterijus vertinant dievdirbio kūrinius buvo parapijos kūnigo įvertinimas – skulptūrų pašventinimas, kuris, žmonių supratimu, reiškė neabejotiną kūrinio pripažinimą. Officialiojo požiūrio buvo paisoma, nes gyvavo tikėjimas, kad nepašventinti „dievukai“ neturi galios. Dievdirbiai, kurių drožtas skulptūras kunigai neatsisakydavo šventinti, igydavo gero meistro vardą, jais buvo pasitikima. Tačiau žmonės įsigydavo ir kunigų nevertinamų meistru darbų. Pranešime bus bandoma atsakyti į klausimus: kokius reikalavimus kėlė užsakovai; kiek dievdirbių kūriniai priklauso nuo užsakovo ir jo norų, kiek pats meistras paisė tą reikalavimą, kiek jų darbus veikė bažnyčios požiūris?

Vieni meistrai (jų mažuma) galėjo pragyventi iš dievdirbystės, kitiems kūryba teikė papildomą pajamą. Todėl aptariant dievdirbio santykį su savo kūriniais (kas jam tai – kūryba ar amatas?) bus analizuojama kūrybos vieta ir vaidmuo autoriaus, jo šeimos gyvenime.

Dr. **Libertas KLIMKA**
Etninės kultūros globos taryba
The Council for the Protection of Ethnic Culture

Koplytėlės prie medžio:
lietuviškojo religingumo fenomenas
Shrines on the Trees:
Phenomenon of Lithuanian Religiousness

Keliaujant po Lietuvą, ypač Žemaitijos regione, dar nereta pamatyti prie medžio kamieno priglusią apsamanojusią koplytėlę. Kelių sankryžose, buvusioje sodybvietėje, prie senkapių šitaip yra sureikšminti, papuošti išskirtiniai medžiai. Išskirtiniai drūtumu, amžiumi, vainiko forma. Koplytėles prie medžio galima pamatyti ir apreiškimų vietose. Prie Dusios ežero Kryžių šaltinėlis stebukliai pagarsėjo nuo švedmečio, kariams palikus prie medžio pakabintą žygio altorėlį su Švč. Dievo Motinos atvaizdu.

Koplytėlės nėra didelės, jos skirtos tik vienai skulptūreliai nuo darganų apsaugoti. Tarsi koks Dievo ar šventojo namelis. Dydis derintas su kamieno storiju ir retai viršija 30x40 cm.

Tokios tradicijos nėra kaimyninėse šalyse, todėl verta panagrinėti jos genezę, kultūrines ištakas. Galima manyti, kad šis paprotys susijęs su lietuviškosios pasaulėjautos medžio archetipu. Kitados medis buvo suvokiamas kaip simbolinė pasaulio modelio ašis. Tad vadintinas Kosminiu medžiu; semantinė prasme jis yra ir Gyvybės medis. Baltų mitologijos istoriografija mini religines apeigas, susietas su šventuoju medžiu ar šventaja giraite. M.Pretorijus, XVII a. autorius, patikslina, kad religinės apeigos ir aukojimai būdavo atlikinėjami prie keistai nuaugusių medžių. Baltiškuose piliakalniuose kitados būta ir aukojimo stulpų, apie tai byloja archeologų radiniai Tušemlioje, Bačkininkeliuose ir kt. Labai tikėtina, kad papročio įkelti koplytėlę į medį ištakos glūdi medžio mitologizavime. Šią hipotezę paremia liaudiški tikėjimai mettempsichoze, mirusiojo sielos įsikūnijimu būtent į medį. Tokių tikėjimų reliktai yra fiksuojami dainose (pvz., „Vai, nekirskie, téveli, žalio berželio“), papročiuose (pvz., draudime malkauti per Adventą). Dažniausiai koplytėlėse, tvirtinamose prie medžio, įkurdinama Švč. M. Marijos Maloningosios, kylančios į dangų, skulptūrėlė. Šiam įvairzdžiui būdinga mėlyna skraistė, ménulis po kojomis. Taigi tuo tarsi pabrėžiama “kosminė” medžio funkcija. Prisimintina ir tai, jog archajiškieji antkapiniai paminklai – krikštai – turi medžio siluetą.

Šiandien senojo tradicija patiria bemaž visišką degradaciją, - koplytėle medyje pažymima tragiskos autoavarijos vieta. Tačiau pasitaiko ir gražių išimčių. Šilavote (Prienų rajonas) koplytėlės papuošė takelį nuo bažnyčios į tokią keistą dvasingumo salą. Ten bažnytkaimio bendruomenė nuo seno statydavo namelius vienišoms moteriskėms, vadinamoms davatkėlėmis. Duoną jos pelnydavo ir per žmonių malone, ir ligonius slaugydamos, siūdamos, vaikus tikėjimo tiesų mokydamos. Toji per šimtmetį susikaupusi gerumo ir nuoširdžios tarnystės Dievui bei žmonėms dvasia šiai vietai suteikia kažkokio sunkiai nusakomo patrauklumo. Dabar čia vyksta poezijos skaitymai, dailininkų plenerai. O pušis prie takelio į bažnyčią šią vasarą papuošė penkios tautodailininko Kęstučio Grigonio koplytėlės, skirtos davatkelių atminimui.

Apibendrinant galima teigt, kad koplytėlės medyje įsiterpia į itin reikšmingo sakralinio objekto – lietuviško kryžiaus genezės seką: aukojimo medis – aukojimo stulpas – krikštas - koplytėlė medyje – stogastulpis ar koplystulpis – kryžius. Šis lietuviškojo religingumo fenomenas reprezentuoja istorinę pasaulėžiūros transformaciją bei tam tikrą ideologinių simbolių perimamumą. Kartu atspindi ir labai būdingą lietuvių etnokultūros bruožą – artumą gamtai.

Dr. Michály HOPPÁL

Vengrijos Mokslo akademijos Etnologijos institutas
Hungarian Academy of Sciences, Institute of Ethnology

Folk Wooden Grave-Signs in Hungarian Cemeteries Liaudiški mediniai kapų ženklai vengrų kapinėse

In Hungary there is an old folk practice concerning the dead and funeral ceremonies. Those who belong to the Protestant church use a wooden grave-post/column. These grave-signs are characteristic of the village or of the region, since they represent a special local style of craftsmanship. Their sculptural design may vary from village to village. And they are different since they symbolize the social statuses wealth, and age. These the representations of traditional folk sculptural art. The local "artist" were highly respected members of their communities. Recently the old grave-signs became a kind of ethnic symbols especially on those territories which have been separated from the historical (greater) Hungary after the first world war,

Dr. Alexei LIDOV

Rytų krikščionybės tyrimo centras Maskvoje
Research Centre for Eastern Christian Culture

The Hierotopy of the Cross in Byzantium and Medieval Rusia Kryžiaus jerotopija Bizantijoje ir Viduramžių Rusijoje

The paper is based on the concept of Hierotopy, which has been recently proposed (Lidov, 2001)¹. Hierotopy (Ierotopia) is creation of sacred spaces regarded as a special form of creativity, and a field of historical research which reveals and analyses the particular examples of that creativity. The intention of the project is to realize the existence of special and quite large phenomenon, for which boundaries of the research field have to be established

¹Lidov A. Hierotopy. The creation of sacred spaces as a form of creativity and subject of cultural history // Hierotopy. The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia / Ed. A. Lidov. Moscow, 2006 and Undergraduate Studies

and specific methods are to be worked out. Hierotopy overlaps the traditional fields of art history, archaeology, anthropology, and religious studies, but coincides with none of them. Each particular sacred space may be examined as a new type of historical source which itself is a complex of various arts and cultural activities. From this point of view, architectural setting, pictorial decoration, music context, lighting or fragrance, as well as numerous other rituals, should be considered as elements of this complex structure, and subordinated to the major goal of the creation of a sacred space. In many cases, the reconstruction of a particular sacred space, based on all available sources, provides a new opportunity to analyze concrete objects intended to be part of a project of sacred space. Thus, the introduction of the notion of 'sacred space' as a discrete category suggests a new vision for particular works of art. From this point of view, it may be considered as a new dimension of art-historical research (comparable with stylistic or iconographic analysis), and an innovative methodological approach which allows us to re-read a great deal of visual texts never examined before in the hierotopical context.

The Hierotopic vision and approach may reveal a new layer of subjects never discussed before in the history of Byzantine art and culture, and elucidated quite recently in conjunction with the concept of Hierotopy. It concerns iconic images created in space, or in more traditional art-historical terms, a spatial 'iconography' beyond pictorial schemes. The combination of certain images or one image in ritual context, could create another iconic image, not formally depicted on panels or walls, but made implicit in a given sacred space between or around the actual pictures. The present paper will focus on the performances with crosses, which played a significant role in the creation of particular sacred spaces in the Christian Orthodox culture.

Dr. Ewa KOCOJ

Lenkijos–Rumunijos draugija, Krokuva
Polish–Romanian Society in Kraków

The Cross as the Symbol of Pascha in the Orthodox Inwardness. The Ceremonials and Art Kryžius kaip velykų simbolis pravoslavų dvasingume. Apeigos ir menas

The mystery of death and crucifixion of the Christ is the most important occurrence in the history of Christianity. Being already presaged by

numerous pre-figurations in the Old Testament, it possesses its progress and fulfillment in the books of the New Testament. Both the Catholic and the Orthodox Church consider the mystery of the same Christ's Cross, but displaying the accents in different ways, as because one of the most important assumptions of the Orthodox theology is the conviction of total inaccessibility and unknowableness of the essence of the God by a human being. Thus, in the Orthodox inwardness, the contemplation of the mystery of the God, unlike the purely rational approaching to it, plays an important role. The mystery of the God brightens the ones, who try to transcend the limitations of their own natures and to make their ways towards the sacrament. A human being, making its way to the God, has to let itself be penetrated by the divine light, as because it is appealed to reunification of what was broken in the effect of the inroad of the Original Sin into the world. In order to make it, it should take the trouble of the process of deification – a spiritual change of the human being. It is of a Christo-centric character: it is as because it is constructed on the assimilation to the Christ. To make it possible for the human being to pass through the change, it has to humble itself, like the Christ (kenosis). It takes place in the way of the so called Pasha way of human mind, called one of the most original traits of the Slavic heritage. The main idea of it is the conviction that the human mind has to accede the Pasha – a kind of mind's Way of the Cross, passing through the death to the spiritual resurrection. These two important moments are called the positive (catastrophic) and the negative (apofatic) ways.

In order to remind the human being the history of the Christ as well as his task – making its way towards the God, the Orthodox Church recalls the symbol of the Holy Cross in the most important annual holydays and numerous ceremonials connected with them. It appears e.g. during the Pasha (the Orthodox Easter), when the personage of Lazar, raised from the death by the Christ, is reminded just before the Palm Sunday, becomes the presage of His victory over the death. Since the moment of the Good Friday, the Orthodox Church also ponders the mystery of the cross in the way of reading texts and considering the occurrences which took place two thousand years ago in Jerusalem. An important meaning is also gained by the symbol of the cross during the holyday of Raising of the Holy Cross (September 14th), celebrated in memoriam of the miraculous retrieval of the Christ's Cross by empress Helena as well as during the holyday of the Transfiguration. A broad iconography of these holydays has also been formed in the Orthodox Church, possessing many kinds (e.g. Crucifixion, Anastasis, Raising of the Holy Cross).

The Cross also possesses an important meaning in the Orthodox folk tradition. It is recalled both in numerous rituals and ceremonials and in folk art. It is associated with special cult among the Orthodox confessors in Poland, Romania and the Balkans, where the art of crosses possesses numerous variants and forms (the so called troițe, pristolnics, funny cemetery crosses).

Ph. dr. Tomas E. GRAVES

Alvernijos koledžas Pensilvanijoje

*College of Graduate and Undergraduate Studies of
Alvernia in Pennsylvania.*

**A View from the Grave:
Using the Dead to make Cultural and religious Statements
Kapas kaip kultūros ir religijos atspindys**

Cemeteries and burial grounds are not simply the repositories of the remains of those who have died. Grave markers are not just memorials to those whose graves they mark. Instead, they are statements made by the living about what is important in life and in their culture. Cemeteries are the evolving stories of the people who buried the dead and grave markers are like individual chapters within the ongoing narrative. A cemetery's story will often contain multiple threads that may tell of a community's religious views, attitudes toward death, or interactions with surrounding cultures. As long as a cemetery continues to be used and is open for burial, it will tell the tales of changes in fashion and design, in language, and in attitudes toward the dead and death itself. The story continues after a cemetery is closed for burial in the way it is cared for - or not - by the local communities. Each cemetery is different - with its own story; and each story may emphasize one topic over another.

The Pennsylvania Germans emigrated from the Palatinate from the late 1600s to the late 1700s and represented the first major wave of immigration from Germany to the United States. The Lutheran and Reformed cemeteries tell of the community's origins and its later assimilation, but most importantly the worth of the individual. As with many immigrant communities, the early gravestones are carved in the native language, German in this case. Often the town or village where deceased immigrant was born is carved on

the stone. The lettering is done in frakturschriften and the artwork is drawn from the fund of German folk art. In the 1800s, a community's assimilation with the neighboring Anglo-Americans can be seen in the slow decrease in the use of German and the increase in the use of English. During a transitional period, bilingual stones often appear, repeating the information in both German and English. In time, only English is found and gone is the frakturschriften and German folk art. But while German is dominant, the worth of the individual is strongly highlighted. More commonly than in other ethnic communities, the exact birth date and death date are given along with the age in years, months, and days. This person lived. Cemeteries do not exist in isolation from the rest of culture. Pennsylvania German gravestones represent a bookend to a person's life, the other bookend being the person's birth and baptismal certificate which gives the details of birth. But the certificate and gravestone also mark a person's ritual entrance to and departure from the living. The birth and baptismal certificate gives the details of the baptism - when it was, who the minister was, etc. The gravestone gives the biblical text used for the funeral service and the name of the hymn sung at the grave.

The use of poetical verses on Anglo-American gravestones tells the story of the change from the acceptance of death as an everyday part of life to the denial of death and the rise of memorialization. Early verses tell the viewer that the dead person - or the dead person's remains or bones - are buried in the grave. Commonly, the viewer is told that death waits for him or her as well. Over time versus, often taken from funeral hymns, start to tell of the one taken away and the loss to the living. Epitaphs no longer start with "Here lies." but with "In memory of". In time, the dead are seen as resting or asleep and attention is paid to the grief of the mourner. These changes are also seen in the evolution of funerary artwork.

A Ukrainian-American cemetery in New Jersey tells of the struggle for the survival of a nation. Created when Ukraine was controlled by the Soviet Union, this cemetery is dedicated to Ukrainian freedom-fighters. The only criteria for burial is being Ukrainian or of Ukrainian descent. The use of Ukrainian is dominant. The art motives include motifs from Ukrainian folk art, including designs from embroidery and woodcarving, and scenes of Ukraine and the Carpathians. Stories of those who fought against the Soviets are told in detail on several markers. Families have had the bodies of relatives brought here for burial from all over the United States, from Canada, and from other countries. In one corner is a small American Revolutionary War era cemetery that has been preserved with a sign honoring the freedom-fight-

ers of another struggle buried within.

The specific examples that will be used to tell the above stories come from cemeteries that all lie within 100 miles of each other in southeastern Pennsylvania and New Jersey in the United States. From these examples, it will be seen that every cemetery has its own story to tell, and whatever that story is, it will relate to what is important to those using the cemetery to bury their dead. But the stories do not exist in isolation, they will be seen to be an extension of, and a window into, the culture of the community and society.

Dr. Svetlana JAVORSKAJA

Domodedovo dailės istorijos muziejus
Art History museum of Demodedovo

«Шумаевский крест». Карта мира „Šumajevo kryžius“. Pasaulio žemėlapis “Shumaev’s Cross”. The Map of the World

«Шумаевский крест» – малоизученный памятник русской скульптуры, представляет собой резной алтарь, подобный грандиозному реликварию-монстранцу, заполненный сотнями разномасштабных рельефов и скульптур на сюжеты Священного Писания. Его композиции изображают панораму Святой Земли. В центре ансамбля установлен крест с Распятием, являющимся точной копией Распятия с Голгофы Воскресенского собора Воскресенского монастыря, названного царём Алексеем Михайловичем Новым Иерусалимом. Программа ансамбля очень точно повторяет программу строительства первой русской кальварии – Нового Иерусалима царя Алексея Михайловича и патриарха Никона, составленную при участии православных монахов, выходцев из Литвы. Сложнейшие пространственные построения «Шумаевского креста» сделали его образной моделью сакрального центра мира. Различные аспекты темы сакрального пространства затрагивались религиоведами, этнологами, искусствоведами, но ни один из традиционных методов не позволял учёным рассмотреть это влияние культуры целиком. Иеротопия (Лидов А. М. 2001 г.) – новое направление в науке, которое рассматривает создание сакральных пространств, как особый вид деятельности человека. При этом иеротопический

проект включает не только собственно произведения религиозного искусства, с их статической пространственной составляющей, но и динамические аспекты их бытования в храме, литургию, драматургию света, музыки и многое другое. Иеротопический проект осуществляется по научно обоснованной программе, он изначально полифоничен, и не может являться механической совокупностью различных форм и явлений культуры. Такой ансамбль в большей степени рассчитан на подготовленного зрителя (прихожанина, паломника) и поэтому должен направлять его движение, равно как и движение его мыслей и переживаний. Зритель-паломник становится равноправным участником ритуального действия. Таким образом, одним из важнейших аспектов исследования и построения сакрального пространства, – является перформативность образа сакрального пространства, как некоей «живой картины»¹.

«Шумаевский крест» долго оставался вне поля зрения учёных историков и искусствоведов и считался созданным московским купцом, резчиком-любителем Григорием Семёновичем Шумаевым по собственной инициативе, на собственные средства, как обетный ансамбль. Уникальность ансамбля; его масштаб; специфика сложнейшей идеологической программы; устройство реликвария хранящего и демонстрирующего крест с Распятием, как важнейшую государственную святыню; особенности функционирования несовместимые с литургией приходского храма; нарушения традиционной иконографии Распятия с предстоящими; высочайший художественный и профессиональный уровень скульптур, – свидетельствуют в пользу того, что памятник создан по замыслу и на средства крупного церковного или государственного деятеля. Вероятнее всего он создавался при Участии царя Алексея Михайловича и предназначался для особого храма и особого чина богослужения.

«Шумаевский крест» продолжает и развивает идеи строительства сакрального центра православного государства, претендующего на первенствующую роль в православном мире. Эти идеи были заложены в строительство храма Святых Святых в Кремле, во времена царя Бориса Годунова (конец 16 в.) и «Шумаевский крест» Нового Иерусалима патриарха Никона и царя Алексея Михайловича (1656–1685 г.г.)

¹Лидов А. М. Иеротопия. Создание сакральных пространств как вид творчества и предмет исторического исследования // В сб. Иеротопия. Исследование сакральных пространств. Материалы международного симпозиума. Редактор-составитель М. Лидов. М. 2004.

Dr. Milda RICHARDSON

Šiaurės Rytių universiteto Emanuelio kolegija
Fine Art Department of Emmanuel College

**Ipolitas Užkurnys and Black Humor –
the Totems of Ablinga**

**Ipolitas Užkurnys ir juodasis humoras:
Ablingos totemai**

In an earlier publication on Lithuanian wayside shrines I discussed the freestanding totem as a new form, with enhanced content and purpose. One of the most poignant practitioners of this new form was Ipolitas Užkurnys, whose work, as I wrote, “exhibited an intimate and special relationship between its creator and all other members of the community”. In this paper I will elaborate on the nature of this intimate and special relationship between the artist and his audience. Specifically, I will examine Užkurnys’s totems at Ablinga as examples of a particular form of humour noir, or Black Humor. Within the critical literature on Black Humor it is generally agreed that the fundamental technique is disorientation (What Luigi Pirandello in his L’Umismo (1908) defined as il sentimento del contrario – “the sense of (combined) opposites”). Put another way, Black Humor achieves its distinctive effects by playing with our involvement with the wnoir and shifting our distance from it. Our disorientation is produced in four main ways. First, there is a rapid alteration between blacness and humor, threat and amusement, horror and farce, even to the point of combining these extremes so that we cannot respond to either one alone.

Second, the world it depicts is often bizarre and surrealistic, with the figures alienated from us physically. Realistic details, however, are presented with the figures alienated from us physically. Realistic details. However, are presented with extrem precision and clarity, so that the work never drifts into pure fantasy.

A third technique of Black Humor is to continually change our distance from the figure. We might laugh at the exaggerated or grotesque aspect of a figure, but we quickly recognize that the figure also possesses the grim authority of a recorded event.

Finally, the figures are extremely stylized and self-conscious in form, reminding us that they are ultimately a mimesis or imitation of real people – an

artifice.

By incorporating the technique of Black Humor into his interpretation of the Ablinga massare Užkurnys uses a shrewdly ironic humor as a source of necessary inner strength, a mode of retaliation, an élan of resistance, and an index of survival and community morale.

Dr. Olga LOBACHEVSKAJA

Baltarusijos valstybinis kultūros problemų institutas
Byelorussian State Institute of Cultural Problems

«Камни-девочки» и антропоморфные каменные кресты – архаичный феномен культуры белорусского Восточного Полесья
„Akmeninės mergaitės“ ir antropomorfiniai akmeniniai kryžiai – archajinis Rytų Polesės baltarusių fenomenas
“Stone-girls” and Antropomorphic Stone Crosses – Archaic Phenomenon of Byelorussian of East Polesē

В Лельчицком районе Гомельской области Беларуси, который относится к историко-этнографическому региону Восточного Полесья, до сегодняшнего дня бытует обычай обрядового почитания сакральных камней, которые носят местные названия «камень-девочка» или «камень-девка». Камни представляют собой каменные кресты антропоморфного вида, которым местные жители, в основном женщины, приносят оброки – дары: платки, ленты, куски самотканого полотна и покупного материала, специально пошитые фартучки с нашитыми на них крестами, а также крашеные яйца, хлеб, пирожки, металлические и бумажные деньги, цветы, грибы и ягоды. Количество текстильных оброков так велико, что они целиком покрывают каменные кресты.

Известно два таких почитаемых объекта: в деревнях Данилевичи и Боровое Лельчицкого района. Каждый из сакральных объектов является местной святыней одной деревни. О существовании подобной каменной «девочки» в других деревнях местным жителям неизвестно. Имеются сведения, что «камень-девочка» была также в д. Глушковичи, где данный сакральный памятник, как и другие археологические

объекты, был уничтожен два десятилетия назад при строительстве карьера и предприятия по переработке местного камня в щебень. Таким образом, известно три факта почитаемых антропоморфных каменных крестов: два артефакта и одно устное свидетельство о его существовании в недавнем прошлом.

Каменным «девочкам» сопутствуют легенды о проклятой матерью девочки, которая прекратилась в камень. В разных деревнях они имеют одинаковую сюжетную структуру и лишь отличаются некоторыми деталями повествования (проклятие девочки матерью случилось, когда жали рожь или лен, когда налетела грозовая туча или ехала свадьба, на которую засмотрелась девочка, которую мать звала помочь в работе). Обращает на себя внимание, что в повествованиях о каменных девочках почти всегда упоминается о том, что когда-то камни имели вид человека с чертами лица, грудями, монистами на шее, но кто-то (нередко называется имя человека) отбили их. Рассказывая о каменных «девочках», местные жители не называют их крестами, они обязательно подчеркивают черты их антропоморфности: голову, плечи, части рук, выпуклые груди.

Легенды о превращении человека или животных в камень широко известны в культуре разных народов. На территории Беларуси с ними связан ряд почитаемых камней природной формы. В отличии от них сакральные «камни-девочки» имеют крестообразную форму, пластика которых имеет черты антропоморфности. Данный факт, как и устная традиция о превращении девочки в камень, предания об уничтожении его «человеческого» вида, позволяет предполагать, что в прошлом данные артефакты могли быть идолами – изображениями почитаемых языческих женских божеств либо представляли собой надмогильные изваяния с антропоморфными чертами. В пользу этого свидетельствует также то, что в южной части Лельчицкого района имеются еще несколько артефактов антропообразных каменных крестов. В д. Приболовичи с каменным крестом связана легенда об окаменелом сыне мельника, которого проклял отец. В д. Боровое рассказывают о каменной бабе, у которой были на шее каменные монисты, пока их не сбили. В д. Дзержинск имеется каменный крест, которому приносят ткани-оброки. Там же есть разбитый на две части крест-столб с хорошо различимым овалом лица, переходящим в перекрестье рук. Подобный по пластике столпообразный крест-баба находится в д. Липляны.

Форма, пластическая организация перечисленных крестов

имеет много общего, что позволяет думать, что все они были изготовлены на территории современного Лельчицкого района или в сопредельных с ним районах Украины, где имеются месторождения камня. Сравнение антропоморфных «камней-девочек» и крестов с каменными идолами-бабами из других районов Беларуси (д. Грабовцы и Залузье Жабинковского района), с известным Долгиновским идолом позволяет говорить, что их антропоморфность могла быть связана с их культовым назначением. Время изготовления этих антропоморфных каменных архаичных артефактов может быть установлено, хотя бы предположительно, лишь при комплексном исследовании этих уникальных памятников древности.

Dr. Skirmantė ŽEIMIENĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Culture, Philosophy and Art Research Institute

Pavasarininkų kryžiai: tradicija ir inovacija

Crosses of Society “Pavasarininkai”: Traditions and Innovations

„Pavasario“ sajunga, vėliau federacija viena gausiausių ir veikliausių katalikiškų organizacijų tarpukario Lietuvoje.

Paminklų statymas – svarbi pavasarininkų veiklos dalis, jų organizacijos pajėgumo įrodymas.

Paminklų tipai ir paplitimas.

Pavasarininkų surengtos tautodailės parodos, juose eksponuoti kryžiai.

Pavasarininkų pastatyti kryžiai intencijos, lokalizacija gyvenamoje vietovėje, formų tradiciškumas.

Gausiai dekoruoti mediniai kryžiai – mada ar tradicija?

Pavasarininkų kryžių simbolika: emblemos, Šv. Aloyzo skulptūriniai atvaizdai, tautiniai simboliai ir kt.

Pavasarininkai – lietuviškosios kryždirbystės tradicijų tėsėjai ir atnaujintojai.

Hab. dr. Vytenis RIMKUS

Šiaulių universitetas
Šiauliai University

Kryžių kalnas: tradicijų ir naujovių sankirtos

Collisions of Traditional and New Fasioned Things in Hill of Crosses

Kryžių kalnas per pusantro šimto egzistavimo metų tapo visos Lietuvos ženklu, atveriančiu Lietuvą visam pasauliui. Jis išgyveno tylios, nuošalios meditacijos, prievertinės žūties, pasipriešinimo ir triumfo laikotarpius. Tačiau ir šiandien Kryžių kalnas tebetri daug problemų. Jos yra keleriopos: pirma – tai išorinis Kryžių kalno egzistavimas, jo materialinė būtis, antra – vidinė, dvasinė Kryžių kalno raida, trečia – Kryžių kalno auros plėtotė pasaulyje.

Gyvenimas pateikė pagrindinę Kryžių kalno problemą: vietoj savaiminio, stichinio buvimo ir augimo, nereikalavusio lėšų (išskyruas ammenines išlaidas – kryžiaus padarymo, atgabenimo kainą), dabar jau būtina ji prižiūrėti, tvarkyti, administruoti. Tuo pačiu iškyla lėšų klausimas.

Dėl išorinės Kryžių kalno raidos visuomenėje, spaudoje kyla diskusijos, kurias galima grupuoti į du polius. Pirmas – tai tradicionalistų požiūris, atmetantis kiekvieną žymesnę planinę invaziją ir kitas – visos Kryžių kalno aplinkos modernizavimas.

Šioje tendencijų sankirtoje geriausia būtų vidurio linija, požiūrių tolerancija pagal nuostatą – aptarnavimo modernizavimas išsaugant bendrą Kryžių kalno siluetą ir aplinkos vaizdą. Būtina sutikti su tuo, kad toks uždaras, tylumos gaubiamas kalnas, lankomas vietinių gyventojų ir atsitiktinių pakeleivių, saugantis stabilių vaizdą jau niekada nebebus.

Kryžių kalną lanko pavieniai piligrimai ir žmonių grupės iš įvairių pasauly šalių. Kryžių kalnui lemtingas buvo popiežiaus Jono Pauliaus II apsilankymas 1993 metais, pradėjęs ne tik naująjo istorijos etapą, bet ir suteikęs jam pasaulinės auros spindesį. Įvairių pasauly šalių atstovai ne tik stebisi ir žavisi Kryžių kalno visuma, bet ir randa tame savitų, savajai pasaulejautai būdingų bruožų.

Kryžių kalnas inspiruoja kitas meninės raiškos formas: fotomeną, grafiką, tapybą, poeziją, legendas. Ši grandininė plėtotė suartina žmones su Kryžių kalno buvimu. Kryžiai, stovintys ant Kryžių kalno ir jo papédėje praplėtę savo semantinę prasmę, jie įsitvirtina kaip tarpininkas tarp gyvybės

ir mirties, savo gausumu ir plastine įvairove tampa visuotinumo išraiška, kviečiančia taikiam gamtos, žmogaus ir Dievo sambūviui.

Dr. Elvyra USAČIOVAITĖ

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Culture, Philosophy and Art Research Institute*

Šviesos simbolika lietuvių liaudies kryžiuose

(XIX a. – I pusė XX a.)

Symbolism of Light in Folk Crosses

(XIX – 1st half of XX c.)

Tradiciniams mediniams kryžiams ir geležinėms kryžių viršūnėms būdingus šviesos simbolius salygiškai galima išskirti į dvi grupes: dangaus kūnų simbolius ir žeminiškos kilmės ženklus.

Pirmajų grupę sudarančius saulės, mėnulio, žvaigždžių motyvus sovietmečio tyrinėtojai siejo vien su pagoniško kulto reliktais, bet to nepatvirtina istoriniai šaltiniai.

Turint omenyje, kad 1) XIX a.–XX a. I pusės Lietuvos kaimo žmonės nebebuvo pagony, bet sąmoningi katalikai, lankė bažnyčią, 2) joje pastebėtus ornamentus siekė pakartoti puošdami savo aplinką, taip pat ir kryžius, 3) juos pašventindavo vietos kunigas ir taip aprobuodavo ornamentus, tad dangaus kūnams tradiciniuose lietuvių kryžiuose teisingiau priskirti krikščionišką reikšmę, Dievo kaip pasaulio šviesos samprata, ypač jos išraišką monstrancijos puošyboje.

Krikščionišką Dievo šviesos bei tikėjimo reikšmę iškūnija ir kita ornamentų grupė – žeminiškos kilmės šviesos ženklai – žvakės, rozetės, raidės, širdys. Žvakės, tiesa, pastebimos tik nedidelėje Aukštaitijos medinių kryžių grupėje, čia jos vaizduojamos atskirai pritvirtintos prie kryžiaus, arba laikomos angelų. Geležinėse kryžių viršūnėse žvakės motyvas nenaudojamas. Čia dažnos spinduliais apjuostos Jėzaus ir Švč. Mergelės Marijos monogramos nebūdingos mediniams kryžiams. Labiau paplitęs rozetės (augalo žiedo) motyvas, būdingas Europos ir Lietuvos bažnytiniam menui kaip ir liepsnojančios širdies simbolis.

Gabija SURDOKAITĖ

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Culture, Philosophy and Art Research Institute*

Kryžius – karavykas Lietuvoje:

kilmė, paplitimas, papročiai

Double Crosses in Lithuania: Genezis, Spread, Rites

Dviejų kryžių kryžius, ant kurio liemens ir skersinių būdavo išraižomi raidiniai simboliai turi ilgą ir turtingą istoriją. Dėl vienos iš savo funkcijų jis vadinamas šv. Benedikto, šv. Zacharijaus kryžiumi. Minėtos raižomos raidės – tai maldų trumpinai. Šią maldą formulę kaip priemonę apsaugoti nuo maro ir kitų užkrečiamų ligų sudarė šv. Zacharijus, parinkdamas citatas iš įvairių Šv. Rašto vietų (daugiausia iš Psalmų knygos). Lietuvoje dviejų kryžių šv. Zacharijaus kryžius pavadinimą „karavykas“ igavo nuo Ispanijos miestelio Karavaka (Caravaca), kuriame pagarsėjo kryžius, stebuklingai gelbėjės nuo maro. Liaudyje jis dar vadinamas tiesiog maro kryžiumi. Vėliau juos pradėjo statyti prie kaimų ir miestelių ne tik siaučiant marui, bet taip pat ir kitoms epideminėms ligoms – šiltinei, cholerai ir pan. Pranešime bus nagrinėjama karavyko kilmė, plitimasis paplitimo mūsų krašte aplinkybės ir salygos, taip pat bus apžvelgiama papročiai ir tikėjimai, susiję su šiu kryžių funkcionavimu valstietiškoje terpéje.

Dr. Alė POČIULPAITĖ

*Lietuvos liaudies kultūros centras
Lithuanian Folk Culture Centre*

Tradicinių liaudies medinių paminklų kopijos

ir jų aktualizavimas dabartinėje kultūroje

Copies of Traditional Crosses in modern Culture

Nuo seno buvo paprotys medinių paminklų – kryžių ar koplytėlė – prižiūrėti: remontuoti, perdažyti ir t.t. Jam nepataisomai sunykus, toje pačioje vietoje būdavo statomas naujas kryžius.

XX a. paskutiniuoju dešimtmeečiu ir mūsų amžiuje atstatant paminklus (dažniausiai sovietmečiu sunaikintų ar sunykusių vietoje) keliamas uždavinys padaryti tikslią buvusiojo kopiją. Jeigu senasis paminklas tebestovi, jis dažniausiai perkeliamas į muziejų, kartais užkonservuojamas ir tampa eksponatu. Kopija perima senojo funkcijas kaip gyvas tradicijų pavyzdys.

Paprastai daromos vertingų pavienių senųjų tradicijų paminklų kopijos. Tačiau vis aktualesnis darosi kopijų regioninių ekspozicijų sukūrimas. Pirmaja tokia ekspozicija laikytina kryžių grupė prieš karą pastatyta Kaune, Karo muziejaus sodelyje.

Kiekvieno Lietuvos etnografinio regiono kryždirbystė turėjo savas ypatybes bei formos. Kai kurios jų yra užmirštos dabartinių meistrų ir žmonių, kai kurios menkai pažįstamos. Jas priminti ir prikelti naujam gyvenimui dabartinių kryždirbių kūryboje galėtų pasitarnauti atkurti ryškiausiai pavyzdžiai.

Tokia aukštaitiškų kryžių ekspozicija yra sukurta Rumšiškių liaudies buities muziejuje.

Šis prancūzas skirtas paminklų kopijų analizei, apžvelgiama sukaupta patirtis bei problemos. Ypač aktuali autentiško kryžiaus vaizdo atkūrimo problema bei tokio tradicinio kryžiaus integravimas į kraštovaizdį, bendruomenės gyvenimą, papročius.